

ОБРАЗОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТУ ПІДЛІТКАМИ FINE ARTS AS A MEANS OF THE WORLD EXPRESSIONS OF THE TEENAGERS

Стаття присвячена проблемі формування відображення світу підлітками в процесі образотворчої діяльності. Зокрема, з'ясовано, що світовідображення передбачає активну позицію особистості в пізнанні світу і спрямованість на взаємодію з оточенням. Визначено, що світовідображення найінтенсивніше формується в підлітків, що характеризується становленням світогляду, самосвідомості, самооцінки; на підлітка впливають соціальне оточення, умови життя, що зумовлює вибір і належність до певних соціальних груп, соціальний статус; потреба в самоствердженні призводить до генералізації успіхів підлітків в окремих галузях діяльності й розповсюджується на всю сферу міжособистісних стосунків: посісти гідне місце в колективі (класі, сім'ї), прагнення мати надійного друга, не бути ізольованим у колективі; відбувається узгодження статусних домагань, переорієнтація особистості з диктату індивідуальних потреб на гармонізацію індивідуального й соціального, іде процес морального розвитку. Виявлено, що в підлітковому віці учень здатний аналізувати, зіставляти, узагальнювати свій зоровий досвід і стає сприйнятливішим, чутливішим до творів мистецтва, особливого значення набуває образотворча діяльність, що має творчий характер та інтегрує пізнавальний, перетворювальний, ціннісно-орієнтований, комунікативний складники, супроводжується активним мисленням, роботою уяви, фантазії, натхненням, сприяє перетворенню світу та себе за законами краси й гармонії. Науково доведено, що в процесі дорослішання підліток виділяє себе з навколишнього світу, формує світоглядні установки, які стануть основоположними в подальшому житті. Надано визначення образотворчої діяльності підлітків як продуктивного виду мистецької діяльності, у процесі якої учень на основі чуттєвого пізнання світу під час його сприймання й перероблення відтворює дійсність у формі художніх образів. Зазначено, що світовідображення підлітків у процесі образотворчої діяльності – це взаємоперетворення особистості та світу під час активного раціонального й емоційного відтворення його об'єктів

учнями 5–7 класів через сприймання, перероблення і створення художніх образів.

Ключові слова: підлітки, мистецтво, світогляд, відображення світу, образотворча діяльність.

The article focuses on the problems of the world's expressions of the teenagers during Fine Arts activity. It has been determined, that the self-expression includes an active position in the world discovering and focuses on the interaction with the surroundings. The expression of the world is formed among the pupils for grades five to seven (teenagers). It is characterized by forming of their worldview, self-awareness and self-esteem. Social environment and living conditions influence on the teenagers. It is the reason of the choice and regardless to certain social groups, social status. Young people need to establish themselves, this leads to the success in the separate branches of Fine Arts, it is also extend to the interpersonal relationships. It is necessary to take the rightful place in the class or family, to have a trusted friend, don't feel isolated in the team, harmonization of status claim happen, transforming the personality and moral development.

During adolescent the pupil is able to analyze, to summarize the visual experience; he becomes both receptive and sensitive to the artworks. The Art activity is of particular importance, it includes cognitive, value-based and communicative constituent parts. It is supported by active thinking, imagination, fantasy and inspiration. Fine Art contributes to the changing the world and self-transforming by the laws of beauty and harmony. It is a scientific fact, as the teenager grows up, he sees himself out of the world and forms fundamental attitudes in the future life. The definition of teenagers' Fine Art is a kind of art, in which the pupil shows the reality in the form of art images based on peace. The article says, the world expression of the teenagers during Fine Arts is the transformation into another personality during active rational and emotional world expression by the pupils grades 5–7 through the creation of artistic images.

Key words: teenagers, Art, worldview, world expression, Fine Arts.

УДК 373.5.67:7.02
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/30-2.12>

Краснова Н.М.,
канд. пед. наук,
старший викладач кафедри
образотворчого мистецтва і дизайну
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна освіта в Україні має світоглядну спрямованість, що дає змогу формувати світоглядні якості особистості. Потужним потенціалом впливу на світоглядну сферу особистості володіє мистецтво. Установлено, що в підлітковому віці учень здатний аналізувати, зіставляти, узагальнювати свій зоровий досвід і стає сприйнятливішим, чутливішим до творів мистецтва, особливого значення набуває *образотворча діяльність*, що має творчий характер та інтегрує пізнавальний, перетворювальний, ціннісно-орієнтований, комунікативний складники, супроводжується активним мисленням, роботою уяви, фантазії, натхненням,

сприяє перетворенню світу та себе за законами краси й гармонії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Л. Виготський, Н. Ветлугіна, Т. Казакова, Т. Комарова, С. Коновець, Є. Рожкова) свідчить, що образотворче мистецтво, звернене до духовної сфери, становить підґрунтя для культурного розвитку, формування комплексу естетичних якостей у становленні цілісної особистості школярів. При цьому воно є потужним засобом впливу на світоглядну сферу підлітків.

Значущість образотворчої діяльності у формуванні гармонійно розвиненої особистості відзначали мистецтвознавці, психологи, педа-

гоги (Л. Виготський, Т. Комарова, С. Коновець, О. Рожкова та ін.). Водночас дослідники (А. Бакушинський, І. Зязюн, В. Коваленко, Р. Кропіна, В. Моляко, Н. Миропольська, О. Рудницька) наголошували, що вона є потужним засобом впливу на світоглядну сферу особистості школяра та розглядається як *діяльність*, пов'язана з відбиттям дійсності або уяви в наочних, зорових образах; спосіб і форма передачі дійсності в мистецтві, що об'єднує живопис, графіку, скульптуру; вид художньої творчості, який відображає візуально сприйняту дійсність, відтворює не лише чуттєвий вигляд реальності, а її духовну сутність, внутрішній світ людини, духовне освоєння нею природи, втілення соціальних, політичних, філософських, етичних ідей; реальне або фантастичне відображення дійсності в художніх образах; вид художньо-мистецької діяльності, що передбачає відтворення навколишнього світу і ставлення до нього в різних художніх матеріалах; ефективна *форма художнього освоєння навколишньої дійсності*, у процесі якої зображають предмети і явища, виражають своє ставлення до них, розвивають здібність до зображення (уміння правильно малювати предмет і здатність створювати образ), яка є показником творчого начала (Н. Сакуліна); *форма вираження суб'єктного ставлення школяра не лише до навколишніх явищ, а й до мистецтва загалом* (С. Большакова). Тому характерною особливістю ОБД є «видима схожість, подібність образу й реальності».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз теоретичних праць і художньо-педагогічної практики засвідчує, що значний потенціал, закладений у змісті образотворчої діяльності для формування в підлітків картини світу та її відтворення в художній творчості, ґрунтовно не вивчався. Поза увагою дослідників залишилися умови, що оптимізують процес відображення світу підлітками у власній діяльності образотворення.

Мета статті – розкрити сутність формування відображення світу підлітками в процесі образотворчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Підлітки – це вік, що характеризується науковцями як період формування всіх сфер особистості, зокрема світовідображення, на що впливають різні фактори, починаючи із психофізіологічних і завершуючи соціально-особистісними. Серед них:

– *зростає пізнавальна активність*, прагнення пізнати світ і своє місце в ньому. Якщо в молодшому шкільному віці формується система мотивів, які підкоряються один одному й надають загальної спрямованості поведінці, то на межі переходу до підліткового віку відбувається інтенсивний розвиток пізнавальної мотивації: безпосередня вразливість дитини знижується, водночас вона стає

активнішою в пошуку нової інформації (Л. Виготський, Д. Ельконін);

– з 10 років *формується світогляд і самосвідомість* (Л. Божович, І. Кон, Е. Еріксон), ідейна спрямованість особистості, відбувається процес формування світоглядних установок, які можна вважати і смисложиттєвими, «програмними» в подальшому житті особистості;

– система стосунків зі світом породжує *підліткову картину світу* як сукупність знань, уявлень, сенсів, що реалізуються в образно-візуальних моделях світу. У світовідображенні підлітком починає вимальовуватися об'єктивно-істинна картина світу, взаємозв'язки, якими він просякнутий, виділяються основні закономірності, притаманні природному та соціальному світам, що зливаються в єдиний світ людини (В. Цвіркун);

– *світ сприймається цілісно* – не окремі фрагменти світу, а весь він загалом стає предметом переживання, осмислення підлітка, підліток виявляє своє ставлення до світу, наповнює його особистісним сенсом;

– завдяки змінам у *формах і змісті мислення* (Л. Виготський), зокрема *образного мислення*, підлітки сприймають дійсність і створюють образи; *розвивається механізм візуального мислення*, що є важливим компонентом зорового сприйняття і творчості, найбільш значне зростання продукування візуальних образів спостерігається в період 11–12 років (О. Іванюта);

– підліток починає відчувати своє *дорослішання* (Л. Виготський), що виявляється в прагненні до вдосконалення, потреби в самовираженні й реалізується через вибір діяльності, розширення видів діяльності та наповнення їх творчими елементами;

– змінюються потреби, починає домінувати *потреба в спілкуванні* (І. Зязюн, О. Близнюкова), *потреба в прийнятті колективом* ровесників, сім'ї, малого колективу (за інтересами) (І. Зимня, А. Петровський), *потреба в оцінюванні досягнень підлітка* й усвідомлення них самим підлітком;

– *зміна провідного типу діяльності* з навчальної на комунікативну, що відбувається на межі віку між молодшим школярем і підлітком (В. Давидов, О. Леонт'єв); привабливість суспільно корисної діяльності (наявність спільної для всіх учасників мети, особиста зацікавленість кожного в її досягненні, рівноправність, ініціативність, творчість кожного у процесі спільної діяльності) дає змогу розглядати її як більш широке порівняно з інтимно-особистісним спілкуванням утворення;

– *пізнання себе й навколишнього світу відбувається через почуття*, підліток набуває знань про навколишній світ і засвоює емоційно-цілісне ставлення до себе і навколишніх, відкриває дійсність як внутрішній світ людини, сповнений особистісним сенсом;

– порівнюючи себе з тими, хто його оточує (однолітками йі дорослими), *підліток усвідомлює власну унікальність*, свою індивідуальність (розвиток самосвідомості), ідентичність, відкриває власне «Я»; *уявлення про свій внутрішній світ*.

Отже, у підлітковому віці становлення особистості відбувається в процесі соціалізації, індивідуалізації та самоуправління власним розвитком, яке здійснюється в три етапи: *на першому етапі* (9–11 років) розвиток підлітка спрямовується потребою отримати схвалення з боку дорослих його зростаючих можливостей, звідси – прагнення до виконання конкретних справ, що мають реально дорослий характер, пошук таких видів діяльності, які мають суспільно корисне значення й отримують суспільну оцінку; *на другому етапі* (12–13 років) підліток знаходить суспільно корисну діяльність і вивчає свої можливості в ній, при цьому здійснюється усвідомлення не лише своїх обов'язків, а й прав, зокрема права на самостійний вибір діяльності для самореалізації; *на третьому етапі* (14–15 років) домінує прагнення застосувати свої можливості, проявити себе, що веде до активного пошуку шляхів розвитку практичної діяльності, при цьому підлітків 14 років найбільше цікавлять самооцінка і прийняття їх іншими, а 15-річних хвилюють проблеми розвитку здібностей, інтелектуального розвитку, вироблення вмінь у цій діяльності (Д. Фельдштейн) [1, с. 35–37].

Цим вимогам відповідає художня діяльність, яка за своїми об'єктивними можливостями має творчий характер та інтегрує:

– *пізнавальну діяльність*, унаслідок якої підліток відображає об'єктивну дійсність, пізнає взаємозв'язки між особистістю й суспільством; іде складний процес відображення світу через творчість власного внутрішнього «Я», а розуміння творчості загалом зумовлює розвиток здатності осмислення людських почуттів і можливості їх передачі. Реакція на навколишнє життя як наслідок емоційного сприйняття мистецтва в підлітковому віці виявляється найбільш залежною від змісту й характеру художньо-пізнавальної діяльності. Взаємозв'язок художньої й пізнавальної діяльності збагачує мотивацію школярів, мотиви однієї діяльності підсилюють, впливають на мотивацію до іншої. Відмінною особливістю образотворчої діяльності (від пізнавальної) є те, що вона шукає видимий матеріалізований результат (виражений у рисунку, виробі), що впливає на умови оцінювання діяльності школярів, їх видимого якісного руху не тільки в уміннях і навичках, а й у змісті діяльності, глибині осмислення та узагальнення матеріалу, творчій оригінальності його втілення, у становленні ставлення самого суб'єкта до процесу діяльності та його результатів;

– *перетворювальну діяльність*, яка полягає в тому, що підліток у процесі діяльності перетво-

рює створений образ, трансформує різні сюжетно-композиційні відносини, видозмінює просторово-часові зв'язки для вираження авторської думки;

– *ціннісно-орієнтовану діяльність*, завдяки якій підліток виражає своє ціннісне ставлення до світу, відображаючи явища дійсності крізь призму своїх інтересів, потреб, смаків та ідеалів;

– *комунікативну діяльність*, що передбачає пряме або неопосередковане спілкування підлітка з глядачем своїх творчих робіт через використання автором знаково-образної системи [4].

Отже, *художня діяльність* є одним із видів суспільно корисної діяльності, яка виявляється в соціально-особистісному плані, оскільки підліток прагне впливати на духовний світ глядача – того, кому адресована його творчість.

В образотворчій діяльності відбувається створення художнього образу (особисте ставлення, емоційний відгук, самоствердження); вибір засобів виразності (графічних, живописних, пластичних, декоративно-силуетних); взаємозв'язок різних засобів і їх самостійний вибір дітьми; художньо-творчий розвиток підлітків, основою якого є особистісна позиція, бажання самовиразитися; розвиток здібностей до образотворчої діяльності (емоційна чутливість, сенсорика, творча уява, відчуття кольору, форми, композиції). Образотворча діяльність передбачає активність особистості, свідому саморегуляцію, самовизначення і свободу вибору способів художньо-мистецької діяльності, опору на творчий метод у практичному освоєнні мистецтва; увагу до розвитку самостійного композиційно-образного мислення; самодостатність учнів у вирішенні навчальних і творчих завдань; широке використання в образотворчості матеріалів і технік; принципове домінування графіки; опору на виразність (С. Большакова) [2, с. 119]; функціонує як провідник світовідображення, є інструментом осмислення всього різноманіття життєвих явищ (С. Іванов) і предметом нашого дослідження. Отже, образотворча діяльність, з одного боку, – це оволодіння зображувальними вміннями та навичками й застосування їх, а з іншого – це творча діяльність, основою якої є відображення позиції самої дитини.

Візуалізація картини світу через художній про-дукт (живопис, графіку, декоративно-прикладне мистецтво, ліплення) – це *засвоєння одного з видів знакової діяльності* (образотворчості), у якому виражені особливості зорового сприйняття й уявлення, розвитку мислення і ставлення до дійсності, що виявляється в руйнуванні шаблонів графічних побудов відповідно до нового досвіду (В. Мухіна), *освоєння первинних символів, універсальних форм буття, уявлень*, що розкривають ставлення особистості до різних сторін життя: довкілля, дорослих та однолітків, уявлень про себе, свого майбутнього й перспектив світу,

у результаті чого підліток створює нове, оригінальне, виявляє увагу, реалізує свої задуми, самостійно знаходячи засоби для втілення.

Отже, варто визнати, що результатом ставлення до світу в образотворчій діяльності є художній продукт (рисунок). Рисунок, присутній у ролі графічної основи будь-якого зображення на площині, є технічною базою образотворчих мистецтв (живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва), як факт відображення світу здатний передавати тонкі нюанси світобачення, світорозуміння, світовідчуття: від безпосереднього відображення того, що бачимо, і того, що знаємо у світі, до глибинного смислового вираження себе, свого ставлення до світу й того, яким його хочемо бачити. Отже, рисунок є не лише способом віддзеркалення суспільно-історичного досвіду й форм людських взаємин, а й фактом самовираження.

Рисунок у науковій літературі розглядається як результат образотворчої діяльності та як показник, що дає змогу з'ясувати особливості фізичного, розумового й психологічного розвитку школярів у різні періоди дитячої образотворчості. Інтерпретація змісту рисунка давалася під впливом ідей біологізаторського толку: розвиток малювання встановили в тому, що *людина зображає те, що вона вважає, думає, гадає, знає, а не те, що бачить* (В. Штерн, Ж. Люке); гештальтпсихології, у надрах якої закладені основи сучасного знання про візуальне сприйняття: *«дитина малює те, що бачить»*; а також фрейдизму – в основі ідеї лежало твердження, що дитяча творчість тлумачиться як вираження символів природжених і підсвідомих імпульсів: *«дитина малює те, що відчуває»*. Л. Виготський підкреслює особливість графічної форми дитячих зображень, що свідчать, на його думку, про те, що *«дитина малює не те, що бачить, а те, що знає»*, незважаючи на дійсний вигляд предметів.

На думку американських педагогів (Р. Келлогг, Кіндлер, Даррас (1970–1980 рр.), образотворча діяльність пов'язана із загальним розвитком дитини: у молодшому підлітковому віці (9–12 років) це стадія розвитку «проблисків реалізму», коли дитина розуміє, що реальний образ і його символ на малюнку – не одне й те саме, у 12–14 років у малюнках підлітків проявляється псевдонатуралізм або реалізм (чітко зображені фігури, контурні малюнки, з'являється тінь і світло, пропорції, перспектива), а з 14 років роботам підлітків притаманні художнє рішення і творчий підхід (учні намагаються копіювати або імітувати різноманітні художні манери й техніки раніше, ніж вироблять свою).

Схожу з поглядами зарубіжних учених періодизацію дитячої образотворчої діяльності наводить А. Бакушинський, виділяючи період аналітичної стадії (8–12) у дитячому розвитку, пов'язаний із

послабленням зовнішньої фізичної активності й посиленням розумової. На його думку, це є часом пунктуальних рисунків (зникнення схематичності в малюнках, правдоподібні, але надмірно деталізовані зображення, прагнення максимально точно відобразити предмети за допомогою контурів або силуетів). Підліток прагне до ілюзорної натуралістичної форми, хоче зробити так, як насправді. Для втілення його творчої уяви необхідні професійні, художні навички та вміння. Період об'ємно-просторового зображення предметів настає від 12-ти до 15-ти років: об'єкти, що відображаються в малюнках, набувають об'ємності й вигляду, який у підлітків асоціюється з творами «професійного» мистецтва [3, с. 74–75].

Образотворча діяльність у різні вікові періоди становлення особистості має свої специфічні особливості, які визначаються за **результатом** цієї діяльності (Г. Керштейнер, В. Коваленко, Р. Кропіна та ін.): від 8 до 12 років підлітки перебувають на стадії розвитку малюнку, який можна охарактеризувати як «ступінь схожого зображення», при якому зникає схема, з'являється силует чи контур, але ще немає пластичності предмета, перспективи; від 12 до 15 років образотворча діяльність школярів характеризується пластичним зображенням, при якому окремі частини зображуються об'ємно за допомогою світла й тіні, з'являється перспектива, передається рух.

Дослідниками встановлено, що «примітивні» зображення, які характеризуються перерахуванням окремих деталей зображуваного, різко скорочуються в 5 класі та зникають у 6–7 класах, поступаючись місцем зображенням, що передають форму об'єкта, який рисується, складною лінією, у розвитку композиції підліткового рисунка спостерігається перехід від одної горизонталі до двох, а потім до багатопланової композиції, від горизонталей до перспективи, з віком побудова композиції стає більш складною, що пояснюється накопиченим образотворчим досвідом (Р. Кропіна); оволодіння учнями 5–6 класів механізмів творення оригінального художнього образу проходить за готовим «рецептом», у 7–8 класах створюються проблемні ситуації, що активізує образне мислення школярів, особливо вольову сферу, ураховуються індивідуальні особливості образотворення, рівень готовності сприймати нову інформацію на базі вже засвоєної (В. Коваленко).

Отже, згідно з викладеними дослідниками позиціями, логічно припустити, що розвиток образотворення є складним процесом, у ході якого диференціюються художні *знання, уміння та навички*, формуються й відпрацьовуються *ключові компетенції* в галузі – як результат, розвивається особистість, здатна творчо мислити й відображати світ у різних видах художньої діяльності. За висновками Н. Череповської, образотворча діяльність

підлітків є специфічним способом зображення дійсності у візуальних образах на двох рівнях відображення: на рівні об'єктивного відтворення та на символічному рівні. Первинною основою символічного образу в художньо-графічній діяльності підлітка є наявний у нього запас зорових образів-уявлень, образів-понять з попереднього досвіду та образи, створені в процесі уявлення [5].

Створення схожих на оригінал зображень потребує від підлітка оволодіння спеціальними художніми вміннями й роботи образного мислення, що призводить до створення продукту. В образотворчій діяльності підлітки виявляють *вихід художнього мислення на образний рівень*: оригінальність композиційного рішення (цілісність, симетрія, динаміка, ритм, контраст, фактура); композиційне сполучення (конструкція, гармонія, ракурс, фрагментарність); *цілеспрямований вільний вибір творчого методу або прийому втілення задуму*: домінування певних графічних елементів, їх характеристик і поєднань (лінія, штрих, пляма тощо); відповідність задуму образотворчих композиційно-графічних засобів; *активність, самостійність у художньо-творчій діяльності*, різноманітність і оригінальність художніх ідей і прийомів рішення образів; самостійне формулювання задуму, гнучкість мислення, розвиненість уяви; *індивідуальний характер графічних* можливостей, прояв особливостей графічного почерку (варіативного, вибіркового) у роботі.

Отже, образотворчій діяльності підлітків притаманна не лише функція зображення (відтворення зовнішнього вигляду оточуючої дійсності), а й функція *світовідображення* (вираження предметної сутності явищ світу). У кожного підлітка своє бачення світу, індивідуальний підхід до відображення реальності, психологічні та фізіологічні особливості розвитку, власний обсяг знань і навичок, творчі задатки. А оскільки образотворча діяльність підлітків характеризується можливістю передавати образи об'єктів і явищ дійсності з використанням засобів зображення та виразності, специфічних для кожного виду образотворчого мистецтва (Т. Комарова), то в розвитку світовідображення в

підлітка варто систематично розвивати цілеспрямоване сприймання навколишньої дійсності й поступового нарощування знань і вмінь у сфері реалістичного зображення та повноцінного розвитку їхніх творчих здібностей.

Висновки. Науково доведено, що в процесі дорослішання підліток виділяє себе з навколишнього світу, формує світоглядні установки, які стануть основоположними в подальшому житті.

Серед різних видів діяльності значні можливості для вираження своїх поглядів на дійсність має образотворча діяльність, де світ відображається в художніх образах за допомогою різноманітних художніх засобів. Створеними образами, що є втіленням власного ставлення до оточуючого, підліток заявляє про себе, прагне, щоб його оцінили, претендуючи на «дорослий» рівень своїх художніх робіт. На нашу думку, образотворчу діяльність варто вважати одним із важливих видів діяльності в підлітковому віці, завдяки тому що це засіб особистісного спілкування із собою (уявлення про свій внутрішній світ) та іншими (розуміння, пізнання людей і їхніх взаємин).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Большакова С.В. Особенности педагогического руководства изобразительной деятельностью подростка в формировании субъектного отношения к искусству : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 2004. 204 с.
2. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание : опыт исслед. на материале странств. искусств. Москва : Карапуз, 2009. 302.
3. Краснова Н.М. Формування світовідображення в учнів 5–7 класів спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю у процесі образотворчої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / наук. кер. В.В. Рагозіна ; Ін-т проблем виховання Нац. акад. пед. наук України. Київ, 2015. 300. С. 195–219.
4. Череповська Н.І. Особливості формування символічного образу в художньо-графічній діяльності підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 236 с.
5. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1985. № 6. С. 26–37.